

Mâze Ailesi ve Hicri 5-8. Asırlar Buhara'sının İلمي ve Siyasi Hayatına Ailenin Etkileri*

Banu Maza And Their Political and Science Influence in Bukhara Since the Century Fifth Until Eight for Hijra

Yazar/Author

Alâ Mutar TÂYE

Dr., Enbar Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ramadi, Irak
Asst. Prof., Anbar University, Faculty of Literature, Department of History, Ramadi, Iraq
art.alamotar@uoanbar.edu.iq, orcid.org/0000-0002-9897-6890
<https://ror.org/055a6gk50>

Çevirmen/Translator

Muhammed Ferruh ORUÇ

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
İslam Hukuku Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye
Asst. Prof., İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic
Sciences, Department of Islamic Law, İzmir, Türkiye
muhammedferruh.oruc@ikcu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2246-6579
<https://ror.org/024nx4843>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Çeviri Makale / Translated Article
Geliş Tarihi / Date Received:	26 Eylül 2023 / 26 September 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted:	08 Ocak 2024 / 08 January 2024
Yayın Tarihi / Date Published:	25 Ocak 2024 / 25 January 2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season:	Ocak 2024 / January 2024
Cilt / Volume: 10, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 338-361.	

Atıf: Tâye, Alâ Mutar. "Mâze Ailesi ve Hicri 5-8 Asırlar Buhara'sının İلمي ve Siyasi Hayatına Ailenin Etkileri", çev. Muhammed Ferruh Oruç". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Ocak 2024), 338-361. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10530568>

Cite as: Tâye, Alâ Mutar. "Banu Maza And Their Political And Science Influence In Bukhara Since The Century Fifth Until Eight For Hijra", çev. Muhammed Ferruh Oruç. *İhya International of Islamic Studies* 10/1 (January 2024), 338-361. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10530568>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Alâ Mutar TÂYE, çev. Muhammed Ferruh ORUÇ).

* Bu çalışma, *Enbâr Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2018 yılına ait dördüncü sayısında yayımlanan “ بنو مازة وأثرهم ” başlıklı makalenin çevirisidir. Maveraünnehir bölgesi Hanefiliği açısından önemli bir aile olan Benî Mâze'yi, daha meşhur olan adıyla Âl-i Burhânı kaleme aldığı makalesinin Türkçeye aktarılmasına izin veren Dr. Alâ' Mutar Tâye'ye teşekkürlerimizi sunarız.

*This study is a translation of the article titled " بنو مازة وأثرهم السياسي العلمي في بخارى منذ القرن الخامس الهجري حتى القرن الثامن الهجري " published in the fourth issue of the Journal of the Faculty of Letters of Anbâr University, 2018. We would like to express our gratitude to Dr Ala' al-Mutar Tâye for his permission to translate his article on Benî Mâza, more famously known as Âl al-Burhân, an important family in terms of Hanafism in the Mavaraunnehir region, into Turkish.

Bu makale Creative Commons Atıntı-Gayri Ticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Mâze Ailesi ve Hicri 5-8. Asırlar Buhara'sının İlmi ve Siyasi Hayatına Ailenin Etkileri

Öz

[Her ilmi oluşumda olduğu gibi fıkıh ilminin tarihi açısından bazı coğrafi merkezlerin diğerlerine göre ayrıcalıkları bulunmaktadır. Hanefî mezhebi özelinde de farklı bir durum söz konusu değildir. Mezhep için Irak ve Mâverâünnehir bölgeleri diğer bölgelerin birer adım önüne çıkmaktadır. Zira Irak, re'y ekolünün yanında Hanefî mezhebinin temelini atıldığı, öğretisinin ilk yayıldığı topraklardır. Semerkant ve Buhara gibi önemli şehirlere sahip olan Mâverâünnehir ise Hanefîliğin gerek usûl gerek de fûrû alanında telif edilen "mütûn" geleneğinin en etkili eserlerinin kaleme alındığı bir diğer okuldur.] Mâze ailesi de Mâverâünnehir'in ilim ve kültür beşiklerinden Buhara'nın ilmi, siyasi ve kültürel tarihine etki eden aileler arasında sayılmaktadır. Soyu Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz'e (öl. 101/720) uzanan ailenin fertleri, Hanefî mezhebini benimsemelerinin yanında beldelerindeki mezhep mensuplarının önderliğini de yapıyorlardı. Akranları arasında hem ilmi hem sosyal anlamda seçkin bir konuma sahiptiler. Siyasi ve idari yönden de büyük çabaları bulunmaktaydı. Dönemlerindeki Selçuklu emirleri ve yöneticileri ile aralarındaki sağlam bağa binaen üstlendikleri Buhara nâibliği, uhdelerine verilen en belirgin görevlerden birisidir. İlmi alandaki katkıları ise daha etkili olmuştur. Çünkü Buhara'da fikri hareketlerin hızlanmasında onların çalışmalarının payı olmuştur. Pek çok İslam beldesinden ilim talebeleri yanlarına geliyordu. Naklî ilimler, özellikle de hadis ve fıkıh ilimleri, aynı şekilde kelam, hilâf, edebiyat ve şiir sahalarda büyük çalışmaları bulunuyordu. Bunun yanında ailenin mensubu gençlerin yetişmesi adına büyük kalabalıkların katıldığı ilmi tartışma ortamları kuruluyordu.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Buhara, İbn Mâze, Hâkimler, Rihle, İlmî.

Banu Maza And Their Political and Science Influence in Bukhara Since the Century Fifth Until Eight for Hijra

Abstract

[As in every scientific formation, some geographical centers have privileges over others in terms of the history of the science of fiqh. There is no different situation in the Hanafi sect. For the sect, Iraq and Transoxiana regions are one step ahead of other regions. Because Iraq is the land where the foundations of the Hanafi sect were laid, as well as the ra'y school, and where its teachings first spread. Transoxiana, which has important cities such as Samarkand and Bukhara, is another school of Hanafism where the most influential works of the "mutûn" tradition, which is written in both the usûl and furû fields, were written.] The Bani Maza family is one of the most influential families in Bukhara's political and cultural history due to their relation to the Umayyad caliph Umar bin Abdul Aziz (d. 101/720), who were the leaders and leaders of the Hanafi doctrine in their country. They are distinguished by their scientific and social status among their peers. And they have significant contributions and efforts in the political and administrative aspects, as they were on behalf of Bukhara, the most prominent administrative work entrusted to them, as well as have close relations

with the rulers and princes of their time of the Seljuks. Their intellectual and scientific efforts are the most influential. Their efforts have contributed to accelerating the movement of the intellectual wheel in Bukhara in their time. Many scholars from many Islamic countries intended to attend. The scientific discussions attended by many of them were often held for their children in addition to that fields of transport science, which was the most famous scientific Hadith and jurisprudence, as well as the sciences of belief and controversy and literature and poetry.

Keywords: Fiqh, Bukhara, Ibn Maza, Governors, Journey, Scholarliness.

** Makalenin çevirisinde harfî tercüme metodu kullanılmamış, imkân el verdiği ölçüde günümüz Türkçe ifadeleri tercih edilmiştir. Makalenin orijinal halinde sunulan anahtar kelimeler ve özetler *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* ile *İSNAD Atıf Sisteminde* belirlenen ölçütlere göre düzenlenmiştir. Yine çalışmanın aslında sonnot şeklinde verilen referanslar çeviride dipnot halinde sunulmuştur. Yazarın bir kaynağa ya da bilgiye ulaşamadığını açıkladığı sonnotlar diğer atıflardan ayrılarak bunların başına “**Yazarın notu**” ibaresi ilave edilmiştir. Gerek görülen bazı yerlerde “***Çevirenin notu**” şeklinde açıklamalar eklenilmiş ve farklı rumuzlar kullanılarak Arapça asılda yer alan notlardan ayrılması sağlanmıştır. Metin içerisinde yazarın muğlak ya da eksik bıraktığı bazı yerlerde köşeli parantez “[ ]” ile ilaveler yapılmıştır.

** No literal translation method has been used in the article, and contemporary Turkish expressions have been preferred as far as possible. The keywords and abstracts presented in the original version of the article are arranged according to the criteria determined in the *İhya International Journal of Islamic Studies* and the *İSNAD Citation System*. Again, the references that were originally given as endnotes are presented as footnotes in the translation. Endnotes where the author explains that he could not find a source or information have been separated from other references and the phrase “Author’s note” has been added at the beginning of them. In some places where necessary, explanations such as “*Translator’s note” have been added and different pseudonyms have been used to distinguish them from the notes in the Arabic original. In some places where the author left ambiguous or incomplete in the text, additions were made with square brackets “[ ]”.

[Extended Abstract

Islamic law is a branch of science that has an important position among religious sciences. He owes this to his strong connection with the visible side of the Muslim’s life. Because it has determined as its field of study the only visible and legal area of human life, which is built on the plane of faith/belief, deed/action and conscience/morality. In Mecelle, this situation is expressed as follows: “The science of fiqh is knowing the principles of religious law.”

Considering the historical development of Islamic knowledge, interest in human practical life has always maintained its vitality. Because human beings were not created on nature to live an individual and simple life. Its meaning and value are hidden in living together with its fellow humans. The Prophet’s (peace be upon him) praise of the characteristics of merging with other people and being useful to others pointed out this point succinctly.

During the lifetime of the Prophet (peace be upon him), the source of fiqh consisted of the evidence of the Kitab and the Sunnah, and the coming of revelation was continuing. Therefore, fiqh knowledge was closed to any value judgment other than revelation. The opinion of a human being other than the Prophet (peace be upon him) only gained meaning after reaching the source of the Sunnah, in other words, the approval of the Prophet (peace be upon him).

In the period of the Companions, ijthad activity fed by these two sources was added to the two sources of fiqh, the Kitab and the Sunnah. Thus, the foundations of fiqh sects were laid with the elders of the

Companions generation who were known as jurists and their methods. While the three main sources of fiqh activity, namely the Kitab, the Sunnah and ra'y/ijtihad, continue to maintain the same feature in the tābi'īn and atbāu't-tābi'īn generations, this fiqh ijtihad activity has gained a more systematic and disciplined appearance enriched with concepts in the process of sectarianization.

Although the names of some major sects and people have come to mind so far, the development of fiqh together with the will of the state, seen in the early periods of Islam, has only been seen with some exceptions. For example, the first founding imam of Hanafism, Abu Hanifa (d. 150/767), did not accept the official duties offered to him by the state. In fact, in some studies examining his life, it is stated that Abu Hanifa died as a result of a punishment he was sentenced to because he did not accept a duty directed to him. On the other hand, Abu Yusuf (d. 182/798), one of the pioneers of all the jurists he educated, accepted the state position offered to him during the time of the Abbasid caliph Mahdī-Billāh (d. 169/785), with the exact opposite attitude of his teacher. In addition, he was the first person in Islamic history to be appointed to the office of *kādilkudāt*, which can be summarized as the chief office that appoints judges to work within the borders of the state. Although there were names authorized by the state, such as Abu Yusuf, who contributed to the development of the science of fiqh, during and after the sectarianization period, scholars who put forward their efforts as civilians were more influential in the development of this science.

The two geographies, where the main fiqh tendencies were laid, come to the fore compared to other Islamic lands. These are Hejaz, the center of the ahl al-hadith school, and Iraq, the center of the ahl al-ra'y. Accordingly, the place where the Hanafī sect was founded and expanded to other Islamic geographies for the first time was again in Iraq. The Hanafi doctrine, which started with Abu Hanifa, moved from the land of Iraq such as Kufa and Baghdad to Khorasan, and from there to important Transoxiana cities such as Samarkand and Bukhara.

Representatives of the Māza family, known as Āl al-Burhān, had an extremely important position both in terms of Bukhara Hanafism and the political authorities of the period. In addition to their political and administrative duties such as collecting taxes on behalf of the state in Bukhara, they occupied the highest scientific authority such as representing the Hanafi scholars in the city. The study reveals that the family, mostly known as jurists, is not only composed of scholars dealing with the science of fiqh, but also has important studies in many religious and intellectual branches of science. It has been stated that the fame of some members of the family reached the western wing of the Islamic geography, Andalusia, and that they had students who wanted to benefit from them scientifically.]

Giriş

Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salat ve selam; efendimiz, şefaatchimiz emîn Peygamber Hazreti Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem), O'nun ailesi ve ashabına olsun.

İslam'ın doğusundaki şehirlerin hicri 3./miladi 9. asrın başlarından itibaren ilmi ve kültürel alanlardaki gelişmelerine katkı sağlayan etkenlerin arasında ilmi yönleri ile tanınan bazı ailelerin bulunması şüphe götürmeyen gerçeklerdendir. Mâze ailesi de siyasi, ilmi ve idari alanlarda yaptıkları çalışmalarla hicri 5./miladi 12. asrın başlarından itibaren gerek ilmi gerek yönetim anlamında Buhara şehrinin gelişmesine etki eden aktörlerden birisi olmuştur.

Araştırmanın sunumunda izlediğimiz yöntem, içeriklerine ve başlıklara göre konuları sıralamak şeklindedir. Önceliği, idari ve ilmi alanlara daha fazla etki eden konulara verdik. Ayrıca her bir konuyu kendi içerisindeki zaman sıralamasına dikkat ederek sunduk. Çalışmayı da buna bağlı olarak üç ana bölüme ayırdık.

İlk bölümde Mâze ailesinin kökenini, aileye mensup olanları, tanındıkları lakaplarını sunduk. Aile fertlerinin sahip olup izledikleri dini görüşleri ile Buhara halkı üzerindeki ilmi ve sosyal etkilerini de bu bölümde ele aldık. Bunun yanında vefat tarihlerine göre Mâze ailesinden gelen meşhur âlimleri; hocalarının isimleri, şöhret kazanan lakapları ile tanıttık.

Aile fertlerinin Buhara şehrindeki nâiblik görevleri, zamanlarındaki devlet yöneticileri ile ilişkileri gibi siyasi katkılarının yanında onlardan eğitim alma maksadıyla farklı bölgelerden öğrencilerin şehre gelmeleri ve bizzat aile üyelerinin ilmi tartışmalara iştirak etmeleri ile şehirdeki ilmi gelişmelere etki eden çabalarını da ikinci bölümde ortaya koyduk.

Üçüncü bölümde ise hadis, fıkıh, kelim, ilm-i hilâf ve Arap dili gibi nakle dayalı ilimlerdeki çalışmalarını ele aldık.

Birinci Bölüm: Mâze Ailesi

Mâze ailesi hicri beşinci/miladi on ikinci asrın başlarından itibaren Mâverâünnehir¹ bölgesindeki şehirlerin siyasi ve kültürel tarihinde etkin rol oynamış meşhur ailelerden birisidir.

1.1 Ailenin Soyu ve Lakabı

Ailenin kökeni önemli ve bilinen bir soya ulaşmaktadır. Çünkü neseplerini, adaletli ve dindar kişiliği ile tanınan Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz b. Mervân'a (ö. 101/720) dayandırmaktadırlar.² Mâze ismi ise büyük dedeleri Ömer'in [ö. V/XII yy] taşıdığı bir lakaptır. Bundan böyle de ailenin

¹ Mâverâünnehir, Ceyhun nehrinin ötesine kalan şehirlerdir. Doğudan Hindistan toprakları, batıdan Horasan ve Hârizm toprakları ile çevrelenen geniş bir bölgedir. Bazen Hârizm, Mâverâünnehir sınırlarına katılmaktadır. Çünkü en güzel ve en verimli bölgelerden sayılmaktadır. Bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2004), 286-287; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 5/45.

² Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbâru'l-'ibâd* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 510.

üyeleri dedelerinin bu lakabına nispetle “Mâze oğulları” diye tanınmışlardır.³ Yani aile dedelerinin ismi Ömer’den hareketle Ömerî diye meşhur olmak yerine dedelerinin lakabı Mâze ile tanınmıştır. Buna rağmen elimizdeki tarih kaynakları ve tabakat kitapları dedeleri Ömer’in (Mâze) hayatı hakkında yeterli bilgi sağlamamaktadır. Çünkü döneminde Buhara’nın⁴ seçkin simalarından olması dışında onun ilmi ve siyasi çalışmalarına ya da sosyal konumuna dair bilgilere ulaşamıyoruz. Benzer şekilde ailenin en büyük ferdi Ömer’in döneminin önde gelen meşhur âlimlerinden olduğunu kesin bir surette ortaya koyabiliyoruz. Ömer’in lakabı olan Mâze kelimesinin “seçkin, kavminin ileri geleni” gibi anlamlara gelmesinden hareketle bunu anlıyoruz.⁵ Aynı zamanda İbn Hacer el-Askalânî’nin [ö. 852/1448] Ömer’in oğlu Abdülazîz’i tanıttığı kısımda⁶ babasının zahit ve takva sahibi oluşunu dile getirmesinde de bu manaya işaret vardır.*

Olağan şartlarda ailenin soyunun devam ediyor olması tabiidir, belki de günümüze kadar uzanmaktadır. Ancak bugün kesin olarak devam etmeyen şey, ailenin ilmi tanınırlığıdır. Zira tarihi kaynaklar, ailenin sonraki dönemlerde yaşayan fertlerinden, onların ilmi çalışmalarından ve menkıbelerinden bahsetmemektedir. [Cemâlüddîn] Kazvînî [ö. 682/1283], *Âsârü’l-bilâd* isimli eserini kaleme aldığı 674/1275 tarihinde Mâze soyunun devam ettiğini dile getirmektedir.⁷ Ancak *el-Havâşî* yazarı [Muhammed b. Abdülvehhâb el-]Kazvînî [ö. 1368/1949] konuyu bir adım ileriye taşıyarak şunu belirtmektedir: “Mâze ailesine ait en son tarihi gösterge, [sekizinci İlhani hakanı] Olcaytu Han (703-716/1304-1316) zamanında ailenin temsilcilerinden biri ile bir Şâfiî âlim arasında gerçekleşen ilmi bir münazaradır.”⁸

Anlaşıldığına göre bu önemli ilim yuvası, soylarını [Emevî halifesi] zahit imam Ömer b. Abdülazîz’e dayandırmakla övünmektedirler. Çoğu zaman kendilerini ve çocuklarını halifenin kendisi ve babasının ismi ile isimlendirdiklerini görmekteyiz. Bu ise aile üyelerinin tercüme-i hâl araştırmaları esnasında kitaplarda çok karşılaştığımız bir durumdur.

³ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Saîd b. Yahyâ b. Alî İbnü’l-Dübeysî, *Zeylû Târîhi Medîneti’s-selâm Bağdâd*, ed. Beşşâr Avvâd (Beirut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2006), 1/419; Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısrî Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye fî tabakâti’l-Hanefiyye* (Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts.), 1/400, 2/384, 407.

⁴ Buhara, Mâverâünnehir’in en büyük şehirlerinden birisidir. Ceyhun nehri ile şehrin arası iki günlük yürüyüş mesafesidir. Aynı zamanda Buhara, Sâmnânî hükümdarlarının karargahıdır. Çeşit çeşit meyveler ve birçok akarsuya sahiptir. Şehrin etrafını çevreleyen surlar bulunmaktadır. Bir kale ve birkaç kervansaray ile surların içerisinde birkaç köy yer almaktadır. Bk. *Hudûdü’l-‘âlem mine’l-meşrik ila’l-mağrib*, çev. Yûsuf Hâdî (Kahire: Dâru’s-Sekâfiyye, 2002), 126; Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 1/353.

⁵ Ebü’l-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhîd*, ed. Muhammed Araksûsî (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2005), 526; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdırrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs* (Dâru’l-Hidâye, ts.), 15/266.

⁶ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Tebîrü’l-müntebih bi-tahrîri’l-Müştebih*, ed. Muhammed Neccâr (Beirut: el-Mektebetü’l-‘İlmiyye, ts.), 1/143.

* **Çevirenin notu:** Makalenin yazarının Mâze kelimesinin kökenini sadece Arapça olarak değerlendirmiş olmasının eksikliği diğer tarafa, İbn Hacer el-Askalânî’nin Burhânüleimme Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze (ö. 518/1124) hakkındaki açıklamasından hareketle bu sonuca bir işaret araması ikinci bir zorlama izlenimi vermektedir. Kaldı ki “Mâze” kelimesinin Farsça olması muhtemeldir. Zira bölgede Farsçanın kökeni Arapçadan daha eskilere gitmektedir ve burada yaşayan halkın yine Farsça bazı kelimeleri lakap olarak kullandığı bilinmektedir. Mâze sözcüğü de Farsça bir kökten geldiği taktirde sağlamlığı ve vücudun ağırlığının büyük bir kısmını taşıması ile diğer kemiklerden ayrılan “omurga kemikleri” anlamında kullanılmaktadır. Bk. Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Şirin Yayınları, 1954), 547.

⁷ Kazvînî, *Âsârü’l-bilâd ve ahbârü’l-‘ibâd*, 510.

⁸ Muhammed b. Abdülvehhâb Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle li’n-Nizâmî el-‘Arûzî es-Semerkandî: Ahmed b. Alî (v. 552/1157)*, çev. Abdülvehhâb Azzâm - Yahyâ Haşşâb (Kahire: Matba’atü Lecneti’t-Te’lîf ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1949), 109.

1.2 Ailenin Mezhebi

Mâze ailesi İmam Ebû Hanîfe Nu'mân'a [ö. 150/767] dayanan Hanefî mezhebini kabul etmiştir. Çünkü ailenin yetişmiş ve öne çıkan isimleri aynı zamanda Hanefî âlimleridir. Mâverâünnehir şehirlerinde özellikle de Buhara'da Hanefî mezhebi âlimlerinin riyâseti babadan oğula devam edecek şekilde bir müddet Mâze ailesinde kalmıştır.⁹ Bu süre ise hicri 8./miladi 14. asrın başlangıcına kadar uzanmıştır.¹⁰

1.3 Ailenin Sosyal ve İlmî Konumu

Mâze ailesi Buhara toplumunda saygı görüyor ve hem siyasi hem de ilmi anlamda özel bir konumda bulunuyordu. Bütün Mâverâünnehir şehirlerinde özellikle Buhara şehrinde yaşayanlar Mâze ailesinin temsilcilerine karşı sevgi, saygı ve takdir duyguları besliyordu. Ailenin üyeleri ile dönemin devlet yöneticileri arasında önemli ilişkiler bulunduğu gibi çağdaşı oldukları ilim adamlarıyla da aralarında büyük bir etkileşim söz konusuydu. Gerek ilmi gerek fihhi konularda ailenin üyelerine görüşleri soruluyordu.

İbnü'd-Dübeysî [ö. 637/1239] Benî Mâze hakkında: "İlim ve öncülük bakımından meşhur bir aile" diye söz etmektedir.¹¹ [Ebû Yahyâ Cemâlüddîn] Kazvînî ise Buhara şehri hakkındaki izlenimlerini sunarken şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Buhara daima fakihler yurdu, fazilet kaynağı ve akli ilimlerin çıkış noktası olmaya devam etmiştir. Buhara'da âlimlerin ileri gelenlerine 'hoca, büyük imam' denilirdi... İlmî terbiyeyi birbirlerinden alıyorlardı. Büyük âlimleri ise maiyetinde dört bin kadar fakihî bulunduruyordu."¹²

Benzer şekilde Muhammed b. Abdülvehhâb el-Kazvînî de Mâze ailesinin cömertlik, saygınlık ve şeref bakımından Buhara'nın meşhur büyük ailelerinden olduğunu belirtmektedir.¹³

1.4 Ailenin En Tanınan Temsilcileri

1. Sadrilmâzî¹⁴ ve Şerefürriüesâ¹⁵ Ebû Muhammed¹⁶ Burhânüleimme Abdülazîz b. Ömer Mâze el-Buhârî el-Hanefî [ö. V/XII yy]. Ailenin ilim ve marifet ile tanınan ilk ferdidir.¹⁷ Buhara da tanınan bir âlim ve lider konumuna sahip oldu.¹⁸ Aynı zamanda Şemsüleimme es-Serahsî'den (ö. 490/1096 ?) beraber fıkıh eğitimi aldıkları dönemden Şemsüleimme Bekir ez-Zerencerî'nin (ö. 512/1118) ders arkadaşıdır.¹⁹

⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, ed. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1993), 35/329; Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, ed. Ahmed Arnaût - Mustafâ Türkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000), 4/172, 22/314; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/74, 320, 391, 562.

¹⁰ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 112.

¹¹ İbnü'd-Dübeysî, *Zeyli Târîhi Medîneti's-selâm Bağdâd*, 1/419.

¹² Kazvînî, *Âsarü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, 510.

¹³ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 109.

¹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 36/420; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 22/314.

¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tebîrü'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, 1/143.

¹⁶ Bazı kaynaklar künyesini Ebû'l-Mefâhîr şeklinde vermektedir. Bk. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr Sem'ânî, *el-Müntehab min Mu'cemi şüyûhi Ebî Sa'd es-Sem'ânî*, ed. Muvaffak b. Abdullâh (Riyad: Dâru ʿÂlemi'l-Kütüb, 1996), 1659; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 36/420; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 22/314.

¹⁷ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 109.

¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tebîrü'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, 1/143.

¹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 35/330; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 14/360.

2. Sadrülmâzî İbn Mâze'nin oğlu, Sadrüşşehîd Ebû Hafs²⁰ Burhânüleimme Hüsâmüddîn Ömer b. Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze. 483/1090 senesinde dünyaya geldi, 536/1141 senesinde de öldürüldü.²¹ Babasından aldığı fıkıh eğitimini tamamladıktan sonra kendisini bu alanda yetiştirdi ve zamanının Hanefî fıkında önderi oldu.²² Zehebî (ö. 748/1348) hakkında “İslam topraklarının doğusundaki Hanefîlerin reisi” derken²³ Kureşî (ö. 775/1373) “imamın oğlu imam, denizin oğlu deniz” benzetmelerini kullanmaktadır.²⁴
3. Sadrüşşehîd İbn Mâze'nin kardeşi, Tâcülislâm [Sadrüssaîd] Ahmed b. Abdülazîz İbn Mâze [ö. VI/XIII yy]. Çağındaki meşhur Hanefî fakihlerinden birisidir.²⁵
4. Ebû Ca'fer Şemsüddîn Sadr-ı cihân* Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze. 511/1117 senesinde dünyaya gelmiş, 566/1170 senesinde öldürülmüştür.²⁶ Buhara'da fazileti ve asaleti ile tanınan âlimler arasında sayılmaktadır.²⁷
5. Şemsüddîn İbn Mâze'nin kardeşi, Sadrüssüdûr Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze [ö. VII/XIII]. Âl-i Burhân ailesinin en meşhurlarından birisidir. Cömertliği, fazileti ve şerefi ile bilinmektedir.²⁸
6. Sadrüssüdûr İbn Mâze'nin amcasının oğlu, Ebü'l-Meâlî Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze. Meşhur fıkıh kitaplarının müellifidir. Buhara'da 616/1219 senesinde vefat etmiştir.²⁹ Zirikli (ö. 1976) hakkında “Beldesinde ilmiyle meşhur büyük bir aileye mensuptur” demektedir.³⁰

²⁰ Bazı geç dönem kaynakları Sadrüşşehîd İbn Mâze'nin künyesini Ebû Muhammed şeklinde vermektedir. Bk. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/391; Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, ed. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 217; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 5/51; İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ül-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-İlmî, ts.), 1/783.

²¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 36/420; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/478; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 22/314; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/391; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 217; Kazvîni, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110; Zirikli, *el-A'lâm*, 5/51.

²² Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 36/420; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 22/314; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/391.

²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/478.

²⁴ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/74; Kazvîni, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110.

²⁵ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/74; Kazvîni, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110.

* **Çevirenin notu:** Yazarın Şemsüddîn İbn Mâze, Sadrüssüdûr İbn Mâze ve Seyfüddîn İbn Mâze için de Sadr-ı cihân lakabını kullanması çok isabetli değildir. Zira Sadr-ı cihân İbn Mâze'nin tam ismi Muhammed b. Abdülazîz b. Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze'dir. Bk. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/84; Muhammed Ferruh Oruç, *Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi Ekolleşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 127.

²⁶ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 39/252; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/172; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/102; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzheti'l-elbâb fi'l-alkâb*, ed. Abdülazîz b. Muhammed Sedîdî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 1/422.

²⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/172; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/102.

²⁸ Kazvîni, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110.

²⁹ Kazvîni, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110; Zirikli, *el-A'lâm*, 7/160.

³⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, 7/161.

7. Ebü'l-Meâlî Burhânüddîn İbn Mâze'nin kardeşi, Sadr-ı cihân Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze.³¹ Zamanının Buhara Hanefîlerinin reisi ve sözcüsüdür. Nesevî [ö. 647/1249], hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“...Cömert, alicenap ve cesurdu. Dünyayı, kardeşlerinden ayrılmış, bir hiçliğin ortasında yalnız bir yıldız gibi, hatta çemberi oluşturan noktaların arasındaki hayali bir nokta gibi görüyordu. Kapısının eşiği dahi fazilet yurdu idi. Ailesinin üyeleri bilginin suret bulmuş hali gibiydiler. Erdemli kimselerin kendilerine sermaye yaptıkları bilgileri çalıp satanlar bile en yüksek fiyattan işlerini görürdü...”³²

Hac için çıktığı yolculuğunda beraberinde üç yüz kadar fıkıh âlimi olduğu halde 603/1206 senesinde Bağdat'a ulaştığı, çeşitli hediyeler eşliğinde şehrin eşrafı tarafından en güzel şekilde karşılandığı, ancak hacdan dönüş yolunda diğer hacılara karşı kötü muameleleri sebebiyle güzel anılmadığı, hatta kendisine “Sadr-ı cehennem” denildiği yine Nesevî tarafından rivayet edilmiştir.³³

Diğer bazı kaynakların anılan bu hac hadisesini aynı tarihle fakat daha fazla ayrıntılı şekilde Muhammed b. Abdülazîz b. Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze'ye ait olarak aktardıkları da dile getirilmelidir. Bu kaynaklardan birisi İbnü'd-Dübeysî'dir [ö. 637/1239] ve Sadr-ı cihân İbn Mâze'nin ilmi ile tanınan bir aileden geldiğini belirttiğinden sonra şunları anlatmaktadır:³⁴ Bir grup Buharalı İslam hukukçusunun eşliğinde Bağdat'a şaşaalı bir şekilde hacı olarak gelmiştir. Onları aralarında dönemin Bağdat divân-i zimâm/mali divan yetkilisi olan Fahrüddîn Ebû Bedir Muhammed b. Ahmed b. Emsînâ'nın da bulunduğu divan üyeleri, hâcibler, şehzadeler, askerler ve diğer ileri gelenlerden oluşan büyük bir kafilâ karşılamıştır. Bu grup şehir surlarının dışında Sadr-ı cihân İbn Mâze ve beraberindekileri karşılamış, onlarla tekrar şehre girmiştir. İbn Mâze, Dicle nehrinin kenarında “Dâru Zübeyde” denilen ve şehrin batı tarafında kalan bir evde kalmıştır. Yanında oğlu varken kendisine birçok hediyeler takdim edilmiştir. 604/1207 yılında Buhara'ya geri dönmüştür. Ancak İbnü'd-Dübeysî hacılara yapılan kötü muameleden bahsetmemiştir.

Kureşî [ö. 775/1373]³⁵ de İbnü'd-Dübeysî'nin söylediklerine katılmasına rağmen Sadr-ı cihân İbn Mâze'nin hacılara kötü davranması olayını nakletmiştir. Ayrıca Sadr-ı cihân İbn Mâze'nin karşı karşıya kaldığı hakaretlerin sebebini hizmetçilerinin diğer hacıların su almasına engel olarak onları susuz bırakmaları şeklinde açıklamıştır. İbnü'd-Dübeysî'yi, hikâyenin bu kısmını anlatmaktan alıkoyan muhtemel neden, onun bu olayı yaşayan Bağdat halkından birisi hatta belki de İbn Mâze'nin kafilâsını karşılayanlardan birisi oluşudur. Bu sebeple misafirlerini kötü anmış olmak istememiş ya da konunun dile getirmeye değer olmadığını düşünmüş olmalıdır.

Kaynakların anlatılarından sonra hac olayına, yolculukta yaşananlara ve ahlakının güzel olmadığına dair nakiller yapılan İbn Mâze üyesi ile Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz İbn Mâze'nin aynı kişiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Hac hadisesini Sadr-ı cihân İbn Mâze'ye ait olarak veren

³¹ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, ed. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1997), 10/250; Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 111.

³² Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 111.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 10/250; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 43/14; Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 111.

³⁴ İbnü'd-Dübeysî, *Zeylû Târîhi Medîneti's-selâm Bağdâd*, 1/419-420.

³⁵ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudtyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/84.

kaynaklar, Nesevî'nin *Siyretü's-Sultân Celâlidîn Mengüberti*³⁶ ve İbnü'l-Esîr'in [ö. 630/1233] *el-Kâmil fi't-târîh*³⁷ adlı eserleri gibi daha eski tarihli kaynaklardır. Bu kitaplar Sadr-ı cihân İbn Mâze'nin tercüme-i hâl bilgileri arasında Buhara nâibliği gibi siyasi çalışmalarına da yer vermişlerdir. Fakat *Havâşî* yazarı Kazvînî, Mâze ailesinin üyelerini gösterdiği tabloya ismi Muhammed b. Abdülazîz b. Muhammed olan birini almamıştır.³⁸ Dolayısıyla bu karışıklık, İbnü'd-Dübeysî ve Kureşî'nin kitaplarında meydana gelen istinsah hatalarına veya maddi bozukluklara dayanmaktadır.

Muhammed b. Ahmed İbn Mâze'nin İftihâr-i cihân lakabına sahip olan bir kardeşi daha vardır. Onun da "Melikülislâm" ve "Azizülislâm" diye bilinen çocukları bulunmaktadır.³⁹

8. Seyfüddîn Muhammed b. Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze. 618/1221 senesinde henüz hayatta idi.⁴⁰
9. Sadrülislâm Tâhir b. Ebi'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdülazîz İbn Mâze.
10. Burhânülislâm, Tâcülislâm Ömer b. Mes'ûd b. Ahmed b. Abdülazîz İbn Mâze. *Lübâbü'l-elbâb* kitabının yazarı Muhammed Avfî'nin⁴¹ [ö. 640/1242]* hocalarından birisidir.⁴²
11. Nizâmüddîn Muhammed b. Ömer b. Mes'ûd b. Ahmed İbn Mâze. Muhammed Avfî 600/1203 senesinde birkaç gün kendisine hizmet etmiştir.⁴³
12. Nizâmüddîn İbn Mâze'nin amcasının oğlu Mes'ûd b. Ahmed b. Mes'ûd b. Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze. Hac yapmak amacıyla çıktığı yolculukta Bağdat'ta iki sene hapiste kalmış, serbest bırakıldıktan sonra ise 641/1243 senesinde yine bu şehirde vefat etmiştir.⁴⁴
13. Burhânüddîn İbn Mâze. Atâ Melik Cüveynî [ö. 681/1283] *Târîh-i Cihângüşâ* adlı kitabında 636/1238 senesindeki Târâbî isyanını* anlatırken kendisinden bahsetmektedir.⁴⁵

³⁶ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 111.

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 10/250; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 43/13.

³⁸ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 113.

³⁹ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 111.

⁴⁰ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 111.

⁴¹ **Yazarın notu:** Hakkında tercüme-i hâl bilgisine ulaşamadım.

* **Çevirenin notu:** Zahîrüddîn lakabı ile tanınan İran asıllı âlim ve edip Muhammed Avfî hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı İranlı şairlerin hayatları ve önemli şiirlerini tanıttığı İran'ın ilk şair tezkiresi olan *Lübâbü'l-elbâb* adlı eserdir. Kitap üzerinde yapılan ilk araştırma, 1903 ve 1906 yıllarında iki cilt halinde yayımlanan Edward Granville Browne ve Mirzâ Muhammed Kazvînî tarafından hazırlanan tahkikli neşir çalışmasıdır. Bk. Tahsin Yazıcı, "Lübâbü'l-elbâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/241-242.

⁴² Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 111-112.

⁴³ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 112.

⁴⁴ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, ed. Ali Şîrî (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-İlmî, 1988), 13/191.

* **Çevirenin notu:** Târâbî isyanı adını olayların ilk ateşini yakan Buharalı bir esnaf Mahmûd Târâbî'den almaktadır. 636/1238 yılında Moğolların sıkı politikalarından bunalan halkın gösterdiği bir tepki ile başlamış, Moğolları ve onlara ses çıkarmayan halkın ileri gelenlerini cezalandırma için bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Kanlı bir şekilde bastırılan isyan sonucunda Mahmûd Târâbî ve beraberindeki pek çok isim idam edilmiş, Âl-i Burhân sadrlık görevinden alınmıştır. Bk. Aykut Özbayraktar, "Mahmud Târâbî İsyânı (1238)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* 84 (2017), 211-225; Oruç, *Hanefî Mezhebinin Ekolleşmesi*, 128.

⁴⁵ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 112.

İkinci Bölüm: Mâze Ailesinin İlmî Olmayan Yönleri

2.1 Siyasi ve İdari Çalışmaları

2.1.1 Buhara Nâibliği**

Mâze ailesi Karahıtaylar⁴⁶ adına vergi topladıkları için aynı zamanda bu devletin Buhara nâibliği görevini üstlenmiştir.⁴⁷ Bu siyasi durum, Buhara ve Semerkant'ın⁴⁸ da aralarında bulunduğu pek çok Mâverâünnehir şehrinin Karahıtaylar'ın hakimiyeti altına girdiği hicri 6./miladi 12. asrın ortalarında gerçekleşmiştir.

Gayri müslim Karahıtay devleti yöneticileri Buhara şehrinin idaresini halk nezdinde saygı gören ve önemli bir konuma sahip olan Mâze ailesine bırakmayı tercih etmişlerdir. Böylece Karahıtaylar, Müslüman çoğunluğa sahip olan bu şehre merkezden bağımsız bir yönetim hakkı tanımışlardır. Savaşçılıkları ile tanınan Karahıtaylar, Buhara'yı uzaktan kontrol etmeyi düşünmüş olmalıdırlar ki, hakimiyetleri altına aldıkları, halkı Müslüman olan, doğudaki şehirlerin hemen tamamında durum aynı idi. Bu tutumun arkasında yatan asıl hedefleri ise, gayet tabii olarak, mevcut sükuneti korumak, gayri müslim idareye karşı gelişecek olası çalkantıların ve isyanların önüne geçmekti.

Buna rağmen Karahıtaylar'ın isyanları engellemek amacıyla aldıkları bu tedbirler herhangi bir fayda sağlamadı. Karahıtay hanlarının 559/1163 senesinde Semerkant ve Buhara'da yaşayan Karluk Türklerini Kaşgar'a⁴⁹ göçe zorlamak, silahsızlandırmak ve ziraat gibi devlete tehlike oluşturmayacak işlerde çalışmaya zorlamak şeklindeki kararlarından sonra Türk boyları bu emirlere karşı gelerek devlete isyan bayrağını açtı ve Buhara'ya doğru yürüyüşe geçtiler.⁵⁰ Bu esnada Buhara nâibi Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz İbn Mâze idi (ö. 566/1170). Ebû Ca'fer İbn Mâze, Karahıtay hanına halk arasındaki ayaklanmayı haber veren ve askeri ile olaylara müdahale etmesini tavsiye eden yazışmalarda bulunuyordu. Aynı anda da ayaklanma çıkaranlara Karahıtay kuvvetleri

** **Çevirenin notu:** Nâiblik, İslam devletlerinde örneğine çok sık rastlanılan idari bir makamdır. Sözlükte “birinin yerine geçmek, birinin yerini doldurmak, birine vekalet etmek” gibi anlamlara gelen nâib kelimesi Arapça sıfat yapan *fâil* kalıbında isimdir. Örfî kullanımları da kelimenin sözlük anlamının tamamen dışında değildir. Zira devlet kademelerinde “bir makamın gerçek sahibinin yetkilerini geçici bir süre kullanan kişi ya da bizzat makam sahibi tarafından yokluğunda onu temsil etmesi için tayin edilen vekil anlamlarında kullanılmaktadır. Bk. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh fi'l-luga*, ed. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/228; Casim Avcı, “Nâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/311.

⁴⁶ Karahıtaylar, köken itibarıyla Çin topraklarında yaşayan gayri müslim topluluklardır. Selçuklu sultanı Sencer [ö. 552/1157] zamanında Türkistan'da Karakorum sınırına göç etmişlerdir. Bir müddet Sultan Sencer'den hayvanlarını otlatmak için bu topraklara giriş izni istemişler ve sonunda Sultan Sencer'in onayı ile bu olanağı elde etmişlerdir. Zamanla sayıları artmış ve Sultan Sencer'e baş kaldırmışlardır. Sultanla aralarında birkaç çarpışma meydana gelmiş ve nihayet Selçuklu kuvvetlerini yenilgiye uğratmışlardır. Sultan Sencer'in hanımı Terken Hatun'u [ö. 487/1094] esir etmişler ve eşinin serbest bırakılması karşılığında Türkistan'ın otlaklarının tamamını ve Balasagun'u Sultan Sencer Karahıtaylar'a bırakmak zorunda kalmıştır. Karahıtaylar'ın siyasi ve askeri varlıkları da bu olaydan sonra başlamıştır. Bk. Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed Minhâc-i Sirâc Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev. Afâf Seyyid (Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî li't-Terceme, 2013), 1/407.

⁴⁷ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 109.

⁴⁸ Semerkant: Mâverâünnehir bölgesinin en meşhur şehirlerinden olan Semerkant, Soğd diyarı diye de bilinir. Sâmanîler devletin başkentliğini yapmıştır. Şehrin surları, çarşıları ve doğu tarafında Çin kapısı, batı tarafında bir kapı, Buhara tarafında bir kapı ve Keş diye anılan güney tarafında bir kapı olmak üzere şehre giriş yapılan dört kapısı vardır. Semerkant, yeşillikler ve bahçelerle dolu güzel bir şehirdir. İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 177-180.

⁴⁹ Kaşgar, Orta Asya'da Müslüman Türklerin yaşadığı bir şehirdir. Buraya bağlı köyler ve daha küçük yerleşim yerleri vardır. Semerkant ve çevresinden buraya ulaşım yolları bulunmaktadır. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/430.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 9/315-316.

geldiğinde neler olabileceğini, kendileri Müslüman olduğu için İslam dininin öğretilerine ve ahlak ilkelerine uygun hareket etmelerinin gerektiğini, şehir halkı da Müslüman olduğu için yağma gibi olumsuz davranışlara kalkışmalarının uygunsuz düşeceğini dile getiriyordu. Ebû Ca'fer İbn Mâze bu gayretlerinde de bir noktaya kadar başarılı oldu. Müzakere yoluyla isyancıları oyalamayı ve böylece olası tehlikeden Buhara'yı koruyacak askeri kuvvetler gelinceye kadar isyancıları yavaşlatmayı sağladı.⁵¹

Mâze ailesinden Buhara nâibliği görevinde bulunan bir diğer isim, Sadr-ı Cihân Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze'dir [ö. 616/1219]* Buharalı Âl-i Burhân'ın en meşhur ve en kudretli nâibleri arasındadır. Nerşahî'nin (ö. 348/959) 332/943 senesinde *Târîhu Buhârâ* ismi ile telif ettiği kitabını Fars diline tercüme eden Muhammed b. Züfer eserini 547/1178 senesinde Mâze ailesinin üyesi ismi geçen *sadra* hediye olarak sunmuştur.⁵² Buhara nâibi ise Sadr-ı cihân Muhammed b. Ahmed b. Ömer İbn Mâze, Karahıtaylar adına vergi toplamakla yetkili⁵³ ve devrinin kudretli devlet adamlarından birisidir.⁵⁴ Ancak bazı kaynaklar Sadr-ı cihân İbn Mâze'yi "Sadr-ı cehennem" olarak isimlendirilecek kadar halka zorbalık yapan zalim birisi olarak anmaktadır.⁵⁵

2.1.2 Mâze Ailesinin Kendi Çağdaşı Devlet Yöneticileri ile İlişkisi

Mâze ailesi ile devirlerindeki devlet yöneticileri arasında derin ilişkiler bulunmaktaydı. Özellikle son dönem Selçuklu sultanları ile ailenin üyeleri arasındaki bu ilişkileri de menfaatler ve ortak çıkarlar belirlemekteydi. Zira Mâze ailesinin fertleri ile Selçuklu emirlerinin benzer bir yazgıya sahip olduklarını görürüz.

Tarih kaynakları, Şeyhülislâm Ebû Hafs Ömer İbn Mâze'nin Selçuklu sultanı Sencer b. Melikşah [ö. 552/1157] nezdinde seçkin bir konuma sahip olduğunu belirtmektedir. Öyle ki Sultan Sencer ona danışmadan herhangi bir karar almamaktadır. Ebû Hafs Ömer İbn Mâze, Sultan Sencer için son derece kıymetlidir. 536/1141 senesinde Sultan Sencer düşmanları Karahıtaylar ile savaşa kalktığında Ebû Hafs İbn Mâze'yi de beraberinde savaş alanına götürmüştür. O zaman Ebû Hafs İbn Mâze'nin maiyetinde on bin kadar âlim bulunmaktadır. Savaş kızıştığında Müslümanlar hezime uğradılar. Tarihte Katvan savaşı⁵⁶ olarak bilinen bu büyük çarpışmada aralarında Ebû Hafs İbn

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 9/316; Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110.

* **Çevirenin notu:** Yazarın Sadr-ı cihân İbn Mâze'nin ismini Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz şeklinde vermesi ve *Târîhu Buhârâ* başlıklı eserin kendisine takdim edildiğini ifade edişi birkaç açıdan hata barındırmaktadır. Bunlar, Buhara tarihinden bahseden kitabın 547/1178 senesinde Sadr-ı cihân Abdülazîz İbn Mâze'ye takdim edilmiş olmasıdır. Zira eserin mukaddimesinde kitabın ihtisarının 574/1178 senesinde tamamlandığı açıkça belirtilmektedir. Yazarın kitabını takdim ettiği Mâze ailesinden gelen sadr hakkında "Sadr-ı cihân" unvanı geçmemektedir. Eserin takdim edildiği kişi yine aynı kitabın mukaddimesinde babalarından bazılarının ismi hafzedilerek Abdülazîz b. Abdülazîz İbn Mâze olarak verilmiştir. Tarihi olarak incelendiğinde *Târîhu Buhârâ*'nın takdim edildiği kişinin Sadr-ı cihân İbn Mâze'nin babası Sadruddîn Burhânüddîn Abdülazîz İbn Mâze (ö. 593/1197) olması daha kuvvetle muhtemeldir. Kaldı ki Sadr-ı cihân İbn Mâze'nin ismi Hanefî tabakat kaynaklarında Muhammed b. Abdülazîz b. Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze olarak verilmektedir. Bk. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Zekeriyâ b. el-Hattâb b. Şureyh Nerşahî, *Târîhu Buhârâ*, çev. Emîn Abdülmecîd Bedevî (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 15-16; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyeye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/439; Oruç, *Hanefî Mezhebinin Ekolleşmesi*, 127.

⁵² Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 10/250; Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110.

⁵⁴ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 111.

⁵⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 43/13.

⁵⁶ Katvan, Semerkant köylerinden birisidir ve Semerkant'tan uzaklığı 5 fersahdır [- 31,15 km]. Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, 4/375.

Mâze'nin de bulunduğu pek çok âlim öldü. Savaşın en önemli sonucu ise Karahıtaylar'ın Mâverâünnehir şehirleri üzerinde hâkimiyet kurması oldu.⁵⁷

Şunu dile getirmek gerekir ki Buhara düştükten ve Ebû Hafs İbn Mâze şehit edildikten sonra gayri müslim Karahıtay devleti yöneticileri Atamtekin ? [Alp Tekin] isimli valilerine müsteşar olarak Ebû Hafs İbn Mâze'nin kardeşi Tâcülislâm Ahmed b. Abdülazîz İbn Mâze'yi atadılar. Buhara valisi Tâcülislâm İbn Mâze'ye danışmadan hiçbir karar almıyordu.⁵⁸ Aynı şekilde Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer İbn Mâze (ö. 566/1170) döneminin devlet adamları nezdinde ayrıcalıklı bir yere sahipti.⁵⁹ Aynı kaynaklar bu yöneticileri ismen anmasa da en kuvvetli ihtimale göre bu devlet ricali de Karahıtaylı'dır. Çünkü Karahıtaylar'ın Buhara nâibliğini yapmış ve öldürülmüştür.

Bu dönemdeki herhangi bir siyasi ya da askeri yetkilinin başına geldiği gibi Mâze ailesinin fertlerinin payına da öldürülme ve görevden alınma gibi pek çok şey düşmüştür. Çünkü söz konusu dönem İslam'ın doğu bölgesinde gerek siyasi gerek askeri çalkantılarla doludur. Mâze ailesi de bu siyasi çekişmelere dahil olmanın bedelini ödemiş ve trajik bir durumla karşılaşmıştı. Hârizmşah sultanı Alâüddîn Harzemşah [ö. 618/1221] 614/1217 senesinde Abbâsî halifesi Nâsır-lidînellâh ile (575-622/1179-1255) savaşmak için Irak'a doğru yürüdüğünde kardeşi ve iki oğlu ile Sadr-ı cihân Muhammed b. Ahmed'i, Buhara'dan Harezm'e⁶⁰ göndermek istedi. Çünkü kendisi Irak'a gittiğinde İbn Mâze soyundan gelenlerin onun aleyhinde çalışacaklarından endişe ediyordu. Bu sebeple Mâze oğulları Harezm'de kaldılar. Bu süreçte Buhara şehri Moğol saldırılarına açık bir haldeyken Sultan Alâüddîn'in annesi Terken Hatun Harezm'e sürülen Mâze ailesinin mensuplarını hepsini korkunç bir şekilde öldürdü. Daha sonra Moğol askerlerinin eline düşmekten korktuğu için şehri terk etti.⁶¹ Terken Hatun'un İslam ümmetinden bir grup âlimi saygısızca öldürmesi ümmetin içerisine düştüğü kin, parçalanma, dar bakış açısı, şahsi çıkarların kamu menfaatinin önünde tutulması gibi durumları ortaya koymaktaydı. Müslüman devlet yöneticileri, İslam ümmetinin doğu sınırlarını yıkıp yok eden, varlıklarını tehdit eden gerçek tehlikenin Moğolların farkına varmak yerine siyasi ya da askeri kazanç elde edebilmek için kendi aralarında Müslüman kardeşleri ile savaşmak, ucuz çıkarları uğrunda Müslümanların düşmanları ile anlaşmak ya da bir sultan annesinin yaptığı gibi âlimleri öldürmek gibi çirkin şeyleri yapmaya hazır olduklarını görüyoruz.

2.2 İlmî Gelişmeye Katkıları

2.2.1 Ailenin Temsilcilerine Yapılan İlmî Yolculuklar

İlim talipleri, Mâze ailesinin ilminden ve görgüsünden istifade etmek için Buhara şehrine seyahat ediyorlardı. Ancak özellikle fakir öğrenciler gibi bazılarının ilmin dışında mali yardıma ulaşmak gibi beklentileri de bulunuyordu. Çünkü Mâze ailesi hem mal hem de makam sahibi idi. Bir kısım öğrenciler, bir yandan bazı işlerinde aileye hizmet ederken diğer taraftan ailenin âlimlerinden ilmi açıdan faydalanıyordu. Bu hizmetlerin ise gönüllü olarak yapılıyor olması gayet doğaldır. Zira yapılan hizmetler âlimlerin iyiliklerine aynı ile mukabele türündendir.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 9/119; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 36/420; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (Kahire: Vüzâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, ts.), 5/268-269.

⁵⁸ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110.

⁵⁹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/172.

⁶⁰ Harezm, Horasan ve Mâverâünnehir'den ayrı geniş bir bölgedir. İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 168; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/395.

⁶¹ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 111.

Mâze ailesinden ilim alabilmek için uzun seyahatler yapanlardan bazıları şu isimlerdir: Ebû Hârûn Mûsâ b. Abdülazîz b. İbrâhîm el-Kahtânî el-Mağribî (ö. 516/1122)* Mağrib'den İslam yurdunun doğusuna geldi ve Buhara'da Ebü'l-Mefâhîr Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze'den fıkıh eğitimi aldı.⁶² Bir diğer öğrenci, Hâcek** diye meşhur olan Belhli⁶³ Ebû Turâb Muhammed b. Ebû Bekir b. Atâ [ö. 539/1145 ?],*** fıkıh tahsilini Abdülazîz İbn Mâze'den görmüştür.⁶⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Es'ad b. Muhammed el-Atârî et-Tûsî [ö. 571/1176], Buhara'ya eğitim almak amacıyla geldi ve Burhânüddîn Abdülazîz İbn Mâze'den fıkıh tahsil ettikten sonra Merv'e⁶⁵ döndü. Kendisine burada vaaz ve müzakere meclisleri kuruldu.⁶⁶ Abdülazîz İbn Mâze'den fıkıh eğitimi almak için Buhara'ya gelen ilim talebelerinden bir diğeri, Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Muhammed el-Belhî el-Ca'ferî'dir. Hocasından fıkıh tahsilini tamamladıktan sonra Halep'te fıkıh alanında dersler vermeye başlamıştır.⁶⁷ Bir müddet Dımaşk şehrinde ikamet ettikten sonra Halep'e geçen ve 547/1152 senesinde burada vefat eden⁶⁸ Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed el-Belhî el-Sikilikendî [ö. 547/1152],* ilim tahsil etmek için Abdülazîz İbn Mâze'nin yurduna seyahat edenlerden birisidir. Aynı şekilde *el-Hidâye* müellifi Ebü'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir b. Abdülcelîl el-Fergânî (ö. 593/1167) de Burhânüleimme Sadriüşşehîd Ömer b. Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze'den eğitim alabilmek için Fergana'dan⁶⁹ Buhara'ya seyahat etmiştir. Mergînânî, Sadriüşşehîd'den fıkıh ve birkaç ilim dalında eğitim almıştır. Bununla ilgili de şu sözleri sarf etmiştir:

* **Çevirenin notu:** Ebû Hârûn el-Mağribî, gençlik döneminden yaklaşık on üç seneyi İslam coğrafyasının batısından doğusuna ilim peşinde koşarak geçirmiştir. Bk. Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî Nesefî, *el-Kand fî zikri 'ulemâ'i Semerkand*, ed. Yûsuf Hâdî (Tahran: Mir'âtü't-Türâs, 1999), 705; Oruç, *Hanefî Mezhebinin Ekolleşmesi*, 114.

⁶² Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr Sem'ânî, *el-Ensâb* (Haydarâbad: Meclisü Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1962), 1/320.

** **Çevirenin notu:** “خواجهكي” şeklinde yazılan kelime, Hâce kelimesinin sonuna Farsça küçültme eki “-k, -ki” getirilerek yapılan ve “Hocacık” şeklinde Türkçeye yansıtılabilecek tasğîr kalıbında bir lakaptır. Benzer kullanımı Hanefî fakihî Alâüddîn Ali b. Muhammed eş-Şahrûdî'nin (ö. 875/1470) Musannifek diye bilinen lakabında da görmek mümkündür.

⁶³ Belh, Horasan bölgesinin büyük şehirlerinden birisidir. Eskiden Kisraların karargâhı olan, en yakın dağın dört fersah [-24,92 km] uzaklıkta olduğu düzlükte olduğu bir şehirdir. Şehrin surları, Cuma mescidi, otlakları ve çarşıları vardı. Şehrin en meşhurları Nevbihâr, Rahbe, Yehûd olmak üzere pek çok kapısı bulunmaktaydı. Dihâs isimli büyük bir nehri vardı. İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 155; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî İbn Havkal, *Sûretü'l-arz* (Beirut: Dâru Sâdır, 1938), 2/447; *Hudûdü'l-âlem*, 121.

*** **Çevirenin notu:** Hakkında çok kısıtlı bilgi bulunan Belhli âlim için bk. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr Sem'ânî, *et-Tahbîr fî'l-Mu'cemi'l-kebîr*, ed. Münîre Nâcî Sâlim (Bağdat: Dîvânü'l-Evkâf, 1975), 2/260.

⁶⁴ Sem'ânî, *el-Müntehab min Mu'cemi şüyûhi Ebî Sa'd es-Sem'ânî*, 1659.

⁶⁵ Merv, Horasan bölgesinin tarihi ve meşhur şehirlerinden birisidir. Horasan'ın Mervişâhicân diye bilinen başkenti, dağlardan uzakta düzlükte yer almaktadır. Çorak ve kumlu bir arazi yapısına sahiptir. Şehirde yönetim merkezi, üç Cuma mescidi bulunmaktadır. Merv'in Nisabur ile arasında 70 fersah (~436 km.), Serahs ile arasında 30 fersah (~186,9 km.), Belh ile arasında da 22 fersah (~137,06 km.) uzaklık bulunmaktadır. İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 147; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 2/434; Hamevî, *Mu'cemi'l-büldân*, 5/112-113.

⁶⁶ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mim mâ sebete bi'n-nakl evi's-semâc ev esbetehü'l-ayân*, ed. İhsân Abbâs (Beirut: Dâru Sâdır, 1971), 4/238; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 4/86.

⁶⁷ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/359.

⁶⁸ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/360.

* **Çevirenin notu:** Yazarın “الكلكندي” şeklinde hatalı yazdığı kelimenin doğrusu, metne aldığımız gibidir. Sikilkend, Belh taraflarında küçük bir yerleşim yerinin adıdır. Bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 7/162; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/360.

⁶⁹ Fergana, Türklerin yaşadığı bölge sınırında yer alan Mâverâünnehir şehirlerinden geniş ve meskun bir bölgedir. Çok çeşitli yerüstü kaynakları, birçok dağ, çöl, akarsu ve şehri kapsamaktadır. Gümüş, altın, bakır gibi pek çok yeraltı kaynağına da sahiptir. Şehrin yöneticilerine ise *dihkân* denilmektedir. *Hudûdü'l-âlem*, 130; Hamevî, *Mu'cemi'l-büldân*, 4/253.

“...Nazari ve fihhi bilgileri ondan [Sadruşşehîd İbn Mâze] aldım. Bilhassa akli ilimlerle ilgili ender bilgileri kendisinden kazandım. Bana son derece ikramda bulunuyor ve seçkin öğrencileri arasına beni de alıyordu. Ancak kendisinden rivayette bulunma icazetini alma imkânı bulamadım. Meşâyihdan birçoğu bana ondan nakilde bulundu...”⁷⁰

Mergînânî'nin bu ifadeleri Burhânüleimme Ömer İbn Mâze'nin ilim ortamının çeşitli İslam beldelerinden kendisine gelen öğrencilerle dolu olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu öğrencilerden özel bir kısmını daha farklı bir konuma oturttuğunu, onlara izzet-i ikramda bulunduğunu belirtmektedir. Çünkü onun meclislerinde farklı ilimlerden dersler verilmektedir. Mâze ailesinin şöhret kazanmasına sebep olan fikhın bu ilimler arasında daha bilinir olması ise gayet doğaldır.

Muhammed Avfî, 600/1203 senesinde Horasan'dan Buhara'ya Nizâmüddîn Muhammed b. Ömer b. Mes'ûd İbn Mâze'den eğitim almak amacı ile seyahat etmiştir. Burada birkaç gün Nizâmüddîn İbn Mâze'nin hizmetinde bulunmuştur.⁷¹

Mâze ailesinden yetişmiş meşhur âlimlerden eğitim almak maksadı ile yolculuk yapan her öğrencinin aileyi övmediğini de ifade etmek gerekir. Bazı öğrencilerin özel durumları ve şahsi çıkarları gibi nedenler onları İbn Mâze üyelerini hicveden sözler sarfetmeye itmiş olmalıdır. Özellikle de arzuladıkları mal gibi şeyleri elde edemedikleri zamanlarda. Allahualam, fakirlik ve muhtaçlık gibi faktörler onları diğer insanlar hakkında peşin hükümlü olmaya itmiş olmalıdır. Mâze ailesinin yanına Buhara'ya gelip beklentilerine ulaşamayan bu öğrencilerden birisi İbnü'l-Hatîb diye tanınan Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Fahr er-Râzî'dir [ö. 606/1210].⁷² O günlerde fakirlik altında bulunan Râzî, daha sonra Horasan bölgesine gitmiş, Herat'ta⁷³ bir süre yaşamış ve burada Hârizmşah sultanı Alâüddîn Muhammed b. Tekiş [ö. 617/1220] katında yüksek bir konuma kavuştuktan sonra aile ve mal sahibi olmuştur. Vefatına kadar da Herat'ta ikamete devam etmiştir.⁷⁴ Yine meşhur şair [İbn Uneyn] Ebü'l-Mehâsin Muhammed b. Nasrullâh b. Mekârim el-Ensârî el-Kûfî ed-Dımaşkî (ö. 630/1232 [?]) döneminin Mâze ailesi üyelerini ziyaret etmiş, fakat beklentilerini elde edemeyince onları hicveden şu sözleri kullanmıştır:

Kazırcasına peşine düşenler için İbn Mâze'nin malına ulaşmak imkansızdır. Tıpkı dikenli bir ağacın meyvesi ya da Kutup yıldızı gibi.

*Sadece biriktirilen mal gönül rahatlığı ile harcanmaya engel olur. Harekesinin belirsizliğinde “müfred münâda” gibi.*⁷⁵

2.2.2 Aile Temsilcilerinin Katıldığı İlmî Münazaralar

⁷⁰ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/391-392.

⁷¹ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 112.

⁷² Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-ulemâ' bi-ahbârü'l-hükemâ'*, ed. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 2005), 219-220; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigoriyus b. Tâciddîn Ehrûn (Hârûn-Aaron) el-Malatî İbnü'l-İbrî, *Târîhu muhtasari'd-düvel*, ed. Anton Yesûfî (Beyrut: Dâru'ş-Şark, 1992), 240.

⁷³ Herat, Horasan bölgesinin büyük şehirlerinden birisidir. Sınırları içerisinde daha küçük birçok şehir bulundurmaktadır. Güvenilir bir kale, etrafında su kaynakları, hayvanlar için otlaklar, Cuma camisi yer almaktadır. Yönetim merkezi ise kalenin dışında kalan ve Horasan halkı arasında Âbâz diye bilinen bir yerdedir. Burası da pek çok su kaynağına ve bahçeye sahiptir. Herat'ta ilim, fazilet ve servet sahipleri bakımından zengindir. İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 149; İbn Havkal, *Sûretül-arz*, 2/437; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/396.

⁷⁴ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-ulemâ'*, 220; İbnü'l-İbrî, *Târîhu muhtasari'd-düvel*, 240.

⁷⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 45/411-413.

Mâverâünnehir şehirleri bilimsel tartışmaları ile şöhret kazanmıştı. Âlimler ilmi gerçekliklere ulaşmak için bu tartışmaları bir araç olarak kullanıyorlardı. Edebiyat gibi diğer ilimler bir tarafa bırakılacak olursa dini ilimler meclislerde kurulan tartışma ortamlarının en yaygın konuları idi. Ancak bu tartışmaların sabit bir yeri bulunmuyordu. İلمي tartışmalar bazen sultanların saraylarında bazen de halka açık yerlerde gerçekleştiriliyordu.

Her ne kadar tarih kaynakları Mâze ailesi tarafından gerçekleştirilen ilmi tartışma meclisleri hakkında yeterli bilgi sunmasa da ailenin üyelerinin dönemlerinde kurulan münazara meclislerine katılan âlimlerden olmasında şüphe yoktur. Billhassa ailenin fertlerinin kendi dönemlerinde Hanefî mezhebinin görüşünü hararetle savunduğu ve Hanefî âlimlerin önderi olduğu görüşü dikkate alındığında bu daha anlaşılabilir. *Havâşî* müellifi [Muhammed b. Abdülvehhâb] Kazvîni'yi [ö. 1368/1949] Mâze ailesini "Âl-i Burhân" diye isimlendirmeye iten neden de bu aileden yetişen âlimlerin tartışmalarda hasımlarını çaresiz bırakacak kuvvetli akli deliller kullanmaları olmalıdır.⁷⁶ Benzer bir şekilde Mâze ailesinden mantık ve münazara ilimleri ile uğraşan âlimlerin bu ilimlere yeni bakış açıları ve kurallar kazandırmaları nedeni ile [Ebû Yahyâ Cemâlüddîn] Kazvîni [ö. 682/1283] bu âileyi akli ilimlerin temelini atmakla anmaktadır.⁷⁷ Döneminde Hanefî fakihlerin reisi Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze, kendi asrında münazara tekniklerini en iyi bilen ve bu alanın önde gelenlerinden birisi olarak söz edilmektedir. Ayrıca diğer mezheplerden âlimlerle ilmi tartışmalara katıldığı ve onlara karşı üstünlük kazandığı belirtilmektedir.⁷⁸ Sadece Mâverâünnehir bölgesi ve özellikle Buhara'da ilmi münazaralara katılmamıştır. Horasan'ın Merv şehrinde onun katılması için münazara düzenlendiği, Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin [ö. 562/1166] de bu ilmi tartışmaya katıldığı nakledilmektedir.⁷⁹ Ayrıca *Hidâye* müellifi Mergînânî'nin de aralarında bulunduğu pek çok isim Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze'den bu alanda eğitim almışlardır.⁸⁰

Hicri 8. miladi 14. asrın başlarında Abdülmelik eş-Şâfiî ile Hanefî Sadr-ı cihân İbn Mâze arasında bir ilmi tartışma gerçekleştirildi. Her iki âlimin karşı tarafın mezhebini kötölemesi, o dönemin Karahıtay hanı Hüdâbende Olcaytu'yu (703-716/1304-1326) Şîanın İmamiyye mezhebini benimsemeye itmişti.⁸¹

Üçüncü Bölüm: Mâze Ailesinin İلمي ve Fikri Çalışmaları

3.1 Hadis İلمي

İslam şeriatının ikinci ana kaynağı olmasına binaen Hazreti Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hadislerinden bahseden ilim, dini ilimlerin de en önemlileri arasında yer almaktadır. Bu özelliğine binaen Mâze ailesinin âlimleri hadis ilmi ile ilgilenmişlerdir. Aileden hadis ilmi ile uğraşanların önde gelenlerinden birisi, Ebû Bekir Muhammed b. el-Fadl el-Kemârî el-Buhârî'den (ö. 381/991) hadis rivayet eden ve ailenin lideri konumunda bulunan Ebü'l-Mefâhir Abdülazîz b. Ömer

⁷⁶ Kazvîni, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 109-110.

⁷⁷ Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-îbâd*, 510.

⁷⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 36/420.

⁷⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 36/420; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/478.

⁸⁰ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/391.

⁸¹ Kazvîni, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 112.

İbn Mâze'dir (ö. V/XII yy).^{*} Kendisinin hadis alanında kitap kaleme almasına rağmen⁸² tarih, tabakat ve fehrese kaynakları bize bunlar hakkında bilgi vermemektedir.

Ailenin önemli simalarından Ebû Hafs Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze (ö. 536/1141), Bağdat'ta Şeyh Ebû Sa'd Ahmed b. Abdülcebbar b. Ahmed et-Tuyûrî es-Sayrafi el-Bağdâdî (ö. 517/1123) ve diğer pek çok Bağdatlı âlimden hadis dinlemiştir. Ebû Hafs İbn Mâze'den ise Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülhamîd b. el-Hüseyn el-Üsmendî es-Semerkandî (ö. 552/1157) gibi isimler Bağdat'ta hadis almışlardır.⁸³

Mâze ailesinin bir diğer muhaddisi, 552/1157 senesinde hac yapmak için çıktığı yolculuğunda Bağdat'a gelen ve burada babası Ebû Hafs'dan hadis dinleyen Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz İbn Mâze'dir (ö. 566/1170).⁸⁴ Ebû Ca'fer'den de Kadı Ebü'l-Berekât Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Mısırî (ö. 600/1204) hadis almıştır.⁸⁵ Yine aileden Mes'ûd b. Ahmed b. Mes'ûd İbn Mâze'nin (ö. 641/1244) de hadis ilmine karşı ilgisi olmuştur.⁸⁶

3.2 Fıkıh İlmî

Fıkıh, Mâze ailesinin âlimlerinin en fazla önem verdiği ilimlerden birisidir. Zira ailenin şöhreti de bu ilim sayesinde yayılmıştır. Aile Buhara'da Hanefî mezhebinin görüşüne göre fetva veren âlimlere başkanlık yapmıştır. Mâze ailesi içerisinde fıkıh alanına ilgi gösteren ilk kişi olarak Ebü'l-Mefâhir Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze kabul edilmiştir. Çünkü döneminin gerek âlimleri gerek öğrencileri kendisine gelmek için seyahatler yapıyorlar ve ondan fıkıh eğitimi alıyorlardı. Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hasan el-Belhî ve Ali b. el-Hüseyn el-Belhî ed-Dımaşkî ve diğerleri örnek olarak sayılabilir.⁸⁷

Ailenin tanınmış fakihlerinden bir diğeri, babası Ebü'l-Mefâhir İbn Mâze'den fıkıh eğitimi alan Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze'dir. Kendisinden de pek çok insan ilim tahsil etmiştir.⁸⁸ Aynı zamanda fıkıh ilminde birçok kitabı vardır. Bazıları şunlardır: İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin [ö. 189/805] *el-Câmi'u's-sağîr* şerhi⁸⁹ ki bu kitap daha çok *Tertibu'l-Câmi'i's-sağîr* diye tanınmaktadır.⁹⁰ Kitabın aslı Hanefî mezhebinin müçtehit imamlarından Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 187/802 ?) *el-Câmi'u's-sağîr* başlıklı eserinin şerhine dayanmaktadır ve içerisinde 1532 fıkhi mesele barındırmaktadır.⁹¹ Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze'nin meşhur olmuş daha başka eserleri

* **Çevirenin notu:** Tarihi olarak Muhammed b. Fadl ile Abdülazîz b. Ömer İbn Mâze'nin karşılaşma ihtimali oldukça zayıftır. Zira ailenin İbn Mâze olarak anılan ilk ferdi Ebü'l-Mefâhir İbn Mâze'nin vefatı hicri beşinci asrın sonlarına karşılık gelmektedir. Muhammed b. Fadl'ın hicri dördüncü asrın sonlarında vefat ettiği düşünüldüğünde Ebü'l-Mefâhir ile görüşen kişi Muhammed b. Fadl'ın torunlarından birisi olmalıdır. Sem'ânî (ö. 562/1166) *el-Ensâb*'ında benzer bir duruma işaret etmekte ve dedelerine nispetle el-Fadlî diye tanınan kişilerin bulunduğu, kendisinin de onlardan bazıı ile tanıştığına işaret etmektedir. Bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 10/228-230; Oruç, *Hanefî Mezhebinin Ekolleşmesi*, 103.

⁸² İbn Hacer el-Askalânî, *Tefsîrül-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, 1/143.

⁸³ Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mısırî Dâvudî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/180.

⁸⁴ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/172; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/102.

⁸⁵ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/172; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/102.

⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/191.

⁸⁷ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/359-360.

⁸⁸ Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 36/420.

⁸⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 218; Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Ârabî, ts.), 1/563; Zirikli, *el-A'lâm*, 5/51; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/783; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübü'l-Ârabîyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), 7/291.

⁹⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, 5/51.

⁹¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/563.

bulunmaktadır. Bazıları şunlardır: *Şerhu Edebi'l-kâdî li'l-Hassâf*.⁹² Bu kitap, Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Hassâf'ın (ö. 261/874) *Edebü'l-kâdî 'alâ mezhebi Ebî Hanîfe* isimli alanının en meşhur eserlerinden birinin şerhidir. Ömer İbn Mâze kitabında her meselenin akabinde okuyucunun ihtiyaç duyduğu diğer konuları dile getirmektedir.⁹³ Kitap, 1977 yılında Bağdat'ta İrşad Matbaası tarafından basılmıştır. Bu aynı zamanda Irak Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen bir baskıdır.⁹⁴ Ömer İbn Mâze'nin fıkıh konulu diğer kitapları arasında şunlar sayılabilir: *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, *el-Fetâvâ's-suğrâ*, *'Uddetü'l-müftî*,* *el-Vâki'âtü'l-Hüsâmiyye*, *Fetâvâ Hüsâmiddîn*, *Kitâbu's-şüyû'*, *el-Vakf ve'l-ibtidâ'*.⁹⁵ Ayrıca Ömer İbn Mâze'nin *Kitâbü't-terâvîh*, *Kitâbu't-tezkiye*, *Kitâbu tabihi'l-'asîr* ve *Kitâbü'n-nafakât* başlıklı eserleri de bulunmaktadır.⁹⁶ Hacı Halife [ö. 1067/1657], Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze'nin *şurû't* ve *sicillât* ilimlerine dair de eserleri bulunduğuna işaret etmektedir⁹⁷ ki bu ilimler, kadılar tarafından verilen hükümlerin nasıl ve ne şekilde kayda geçirileceğini konu edinmektedir. Fakat Hacı Halife, bu kitapların isimlerini vermemektedir.

Mâze ailesinin fazileti, asaleti ile tanınan, önde gelen fakihlerinden ikisi Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer İbn Mâze⁹⁸ ile Ebü'l-Meâlî Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdülazîz İbn Mâze'dir. Ebü'l-Meâlî İbn Mâze'nin meşhur kitaplarından bazıları şunlardır: *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*,⁹⁹ altı ciltten oluşan bir kitaptır. 2004 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından Abdülkerîm Sâmî Cündî tahkiki ile neşredilmiştir. Ebü'l-Meâlî İbn Mâze kitabının mukaddimesinde fıkıh ilminin önemine ve dinin hükümlerini hakıyla öğrenebilmek açısından bu ilmin güvenilir âlimlerden tahsil edilmesinin gerekliliğine şu sözleri ile işaret etmektedir:

“Dini konulardan fıkhi bilgiler en güzel ve en faydalı kazançtır. Zira kulların karşılaştığı olayların çözümü, âlimlerin akli çıkarımlarına, içtihatlarına ve onların bu içtihatlarında isabet etmelerine bağlıdır.”¹⁰⁰

Ebü'l-Meâlî İbn Mâze'nin diğer kitapları şunlardır: *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye* diye meşhur olan *Zahîretü'l-fetâvâ*. Bu kitap, az önce sözü geçen *el-Muhîtu'l-Burhânî*'nin muhtasarıdır.¹⁰¹ Ebü'l-Meâlî Burhânüddîn İbn Mâze bu kitabında kendi fetvaları ile amcası Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze'nin fetvalarını bir araya getirmiştir.¹⁰² Dımaşk Esed Kütüphanesi 16830 numaralı mikrofilm,

⁹² Zirikli, *el-A'lâm*, 5/51; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/783; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5/243.

⁹³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/563.

⁹⁴ Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbü'rî İmâmü'l-Harameyn Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, ed. Abdülazîm Dîb (Dâru'l-Minhâc, 2007), 20/360.

* **Çevirenin notu:** Yazar kitabın ismini *'Umdetü'l-müftî ve'l-müstekfi* şeklinde kaydetmektedir. Ancak doğrusu metne aldığımız gibi olmalıdır. Bk. Abdulhalik Uygur, “Tahkîku Kitâbi Mesâilî's-süyû' li's-Sadrüşşehîd”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 47 (2022), 150.

⁹⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcüt-terâcim*, 218; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/569, 2/1431, 1470; Abdüllatîf b. Muhammed Riyâzîzâde, *Esmâ'ü'l-kütübî'l-mütemmim li-Keşfü'z-zunûn*, ed. Muhammed Altuncî (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1983), 120, 209; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/783; Zirikli, *el-A'lâm*, 5/51; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 7/291.

⁹⁶ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/783.

⁹⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1046.

⁹⁸ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 4/172; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/102.

⁹⁹ Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibü en yu'mele fi'l-mülk*, ed. Abdülkerîm Muhammed Mutî' Hamdâvî, ts., 96; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1619; Zirikli, *el-A'lâm*, 7/161.

¹⁰⁰ Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîfa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, ed. Abdülkerîm Sâmî Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 1/28.

¹⁰¹ Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 96; Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1619; Zirikli, *el-A'lâm*, 7/161.

¹⁰² Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 110.

102 numaralı plakada¹⁰³ kitabın el yazmasının dijital bir kopyası bulunmaktadır. Diğer bazı kitapları ise şunlardır: *Tetimmatü'l-fetâvâ*, *el-Vâkıât fi'l-fikh*, *et-Tecrîd fi'l-buhûs*, *Şerhu'z-Ziyâdât li'ş-Şeybânî*, *el-Vecîz fi'l-fetâvâ* ve *et-Tarîkatü'l-Burhâniyye*.¹⁰⁴

Mâze ailesinin yetiştirdiği fakihlerinden bir diğeri, Muhammed b. Ahmed İbn Mâze'dir. Semerkandî onu maiyetinde altı bin kadar fakih bulunduran bir âlim şeklinde anmaktadır.¹⁰⁵ Sayı abartılı gibi görünse de burada yazarın amacı, Muhammed b. Ahmed İbn Mâze'nin döneminin ileri gelen âlimlerinden birisi olduğunu ortaya koymaktır.

Ailenin diğer bir fakihisi ise Mes'ûd b. Ahmed b. Mes'ûd İbn Mâze'dir. Kendisinin fıkıh alanındaki tanınırlığına ilave olarak müfessir kimliği de bulunmaktadır.¹⁰⁶

3.3 Kelam ve Hilâf İlimleri

Kelam ilmi, Mâze ailesi üyelerinin önem gösterdiği akli ilimler arasında yer almaktadır. Ancak diğer akli ilimlerle beraber düşünüldüğünde en az üzerinde durdukları ilmin kelam olmasında şüphe yoktur. Hüsâmüddîn Ömer b. Abdülazîz İbn Mâze kelam alanında *el-Usûl* veya *Usûlü Hüsâmiddîn* diye isimlendirdiği bir kitap yazmıştır. Sözü edilen kitap fasıllar halinde bölümlendirilmiş muhtasar bir metindir.¹⁰⁷ Yine Hüsâmüddîn İbn Mâze'nin ilm-i hilâfa dair *el-Mebsût fi'l-hilâfiyyât** diye bilinen bir eseri daha vardır.¹⁰⁸ Ayrıca Sadr-ı cihân Muhammed b. Ahmed¹⁰⁹ b. Abdülazîz İbn Mâze'nin (ö. 616/1219) ilm-i hilâf alanında meşhur bir ta'likî* bulunmaktadır.¹¹⁰

3.4 Edebiyat

Mâze ailesinin fertlerinin sadece bazıları edebiyat alanında prestijli bir konuma sahip olmuştur. Kaynakların divanı olduğunu haber verdiği¹¹¹ Abdülazîz b. Ömer (ö. 518/1124) ve yine vaaz içerikli bazı şiirleri nakledilen Ebû Cafer Muhammed b. Ömer İbn Mâze (ö. 566/1170) bunlar arasındadır:

Ağarmış saçlarınla yüzünden utanmıyor musun? * Sana başına gelenleri anlatıp duruyorken

Tükenmeyecek emellerin için azık biriktiriyorsun * Peki yarından yakın olan ölüme ne hazırlıyorsun?

Aynı şekilde elinde bir yay olduğu halde yanına bazı devlet adamları geldiğinde şu beyitleri söyleyiveren Abdülmelik İbn Mâze¹¹² de ailenin edebi yönü bulunan üyelerinden birisidir:

¹⁰³ Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, 96.

¹⁰⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2/1619; Zirikli, *el-A'âm*, 7/161; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/404.

¹⁰⁵ Kazvînî, *Havâşî-i Cihâr-i Makâle*, 111.

¹⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/191.

¹⁰⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1/81.

* **Çevirenin notu:** Yazar kitabın ismini, *el-Mebsût fi'l-hilâfeyn* şeklinde vermektedir. Doğrusu makalenin metnine aldığımız gibidir. Bk. İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 218; Uygur, "Tahkîku Kitâbi Mesâli's-süyû' li's-Sadrişşehîd", 149.

¹⁰⁸ Riyâzîzâde, *Esmâ'ül-kütübî'l-mütemmim li-Keşfü'z-zunûn*, 133.

¹⁰⁹ **Yazarın notu:** Kaynaklarda Ahmed ismi geçmemektedir. Daha önce açıkladığımız üzere düşmüş olmalıdır.

* **Çevirenin notu:** Ta'lik, "bir şeyi bağlamak, bir şeyi başka bir şeye iliştmek" anlamlarındaki mastar kalıbında bir kelimedir. İslam ilim geleneğinde ise bir yazım tekniğini ifade etmektedir. Bir metnin daha iyi anlaşılabilmesi için kitabın sayfa kenarlarına not almak demektir. Tutulan notların tamamı için ise genellikle ta'likât şeklinde kelimenin çoğulu tercih edilmektedir. Bk. Cevherî, *es-Sihâh fi'l-luga*, 4/1532; Sedat Şensoy, "Ta'likât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/508.

¹¹⁰ İbnü'd-Dübeysî, *Zeylü Târîhi Medineti's-selâm Bağdâd*, 1/419; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/84; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/107; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 10/186.

¹¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tebîrü'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, 1/143.

¹¹² **Yazarın notu:** Abdülmelik İbn Mâze hakkında bilgilere ulaşılamamıştır.

Ansızın bir akrep çıkınca beni yola düşmekten alıkoydu

Elinde yayı olduğu halde şöyle karşılık verdim: Yola koyulacağım, yay burcu ayın sökümündedir.

Sonuç

Araştırmanın ulaştığı en dikkat çekici sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

Mâze ailesi, Buhara'nın siyasi ve kültür tarihinde önemli iz bırakan Arap ailelerinden birisidir. Zira etkileri bütün Mâverâünnehir bölgesinde görülmektedir.

Ailenin kökeni değerli bir Arap soyuna dayanmaktadır. Onlar kendilerini dedeleri Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz'e övünerek dayandırmışlardır. Çoğu zaman övünç ve teberrükle çocuklarına Ömer veya Abdülazîz isimlerini koymuşlardır.

Ailenin üyeleri Buhara şehrinin hem ileri gelenlerinden hem de makam, mal ve servet sahiplerindedir. Şehirdeki dini ya da ilmi gelişmeler hep onların kontrolünde gerçekleşmiştir.

Ailenin temsilcileri ilmi ve sosyal anlamda seçkin bir konuma sahip olmuşlardır. Onlar Hanefî mezhebinin *sadr*lık ve önderlik mevkiini ellerinde bulundurmışlardır. Çünkü verdikleri fetvalarda Hanefî mezhebine bağlı kalmışlardır.*

Aile fertleri sahip oldukları ilmi şöhreti ve siyasi makamları gösterecek en güzel lakaplarla tanınmışlardır. Çünkü zalim Karahıtayların hegemonyası altında Buhara şehrini yönetmekte verdikleri sınavlardan başarı ile çıkmışlardır.

İslam topraklarının doğu kanadındaki dini ve siyasi kargaşa ortamı sonucunda suikast ve öldürülme gibi sonuçlarla Mâze ailesinden yetişen devlet adamları ve âlimler de karşı karşıya kalmışlar, sahip oldukları dini ve siyasi konumun bedelini ödemişlerdir.

Ailenin ilmi kimliği ile tanınmış isimleri, bilginin peşine düşen her insanda güzel sonuçlar ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Kendilerinden haberdar olan öğrenciler onlardan bilgi ve marifet elde etmek, fıkıh eğitimi almak maksadıyla bütün İslam beldelerinden Buhara'ya ilmi seyahatler gerçekleştirmişlerdir.

Mâze ailesinden yetişen âlimler, daha ziyade, hadis ve fıkıh ilimlerindeki şöhretleri ile ön plana çıkmışlardır.**

* **Çevirenin notu:** Yazarın Mâze ailesine mensup âlimlerin Hanefî mezhebinin görüşüne göre fetva veriyor olmalarından onların mezhebin riyâsetini ellerinde bulundurmaları sonucuna ulaşmasında doğrusal bir ilişki bulunmamaktadır. Kaldı ki dönemin diğer Hanefî âlimleri de yeni karşılaştıkları konuları mezhebin râcih görüşüne göre çözüme kavuşturmaktadır.

** **Çevirenin notu:** Tâye'nin Buhara Hanefîliği açısından son derece önemli bir aile olan Âl-i Burhân üzerine kurulu makalesi, Hanefî mezhebinin tarihi açısından son derece önemlidir. Bunun yanında bazı eksiklikler de barındırmaktadır. Bunlar içerisinde tarih alanında çalışmalar yapan bir araştırmacı olmasına rağmen gerek kişiler hakkında vefyât bilgilerine özen gösterilmemesi gerek Târâbî isyanı gibi çalışma konusu açısından son derece önemli bir tarihi olaya hiç değinmemiş olması ise son derece manidardır. Zira Târâbî isyanı, Âl-i Burhân'ın sadrlık görevinden ve Buhara nâibliğinden alınması ve yerlerine bir başka âlim ailesi Mahbûbîlerin görev aldığı milattir.

Sadr-ı cihân lakabı ile tanınan Burhan ailesi mensubu Hanefî âlimi olarak dört ismi anması dikkat dağıtan bir diğer noktadır. Ancak bu, bir tarihçi bakış açısı ile yapılmış bir nakil olarak düşünülebilecek bir durumdur. Çünkü tarih disiplininin ilk adımı, bir konu hakkındaki tüm verileri olabildiğince eksiksiz şekilde bir araya getirmektir. Makalenin yazarı da bu açıdan elde edebildiği tüm verileri sunmayı amaçlamaktadır. Ancak konu özelde Buhara Hanefî tarihi ile ilgilendiği için Hanefî tabakat kaynaklarından ulaşılan bilgiler ışığında Sadr-ı cihân olarak anılan aile üyesinin netleştirilmesi gerekmektedir. Burada bir diğer eksiklik daha ortaya çıkmaktadır. O da yazarın konu hakkında müracaat ettiği tek çağdaş çalışma Atâ Melik

Kaynakça

- Avcı, Casim. "Nâib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bağdatlı, İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî. *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-İlmî, ts.
- Burhânüddîn el-Buhârî, Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî. *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. ed. Abdülkerîm Sâmî Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh fi'l-luga*. ed. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. ed. Muhammed Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2005.
- Hudûdü'l-âlem mine'l-meşrik ila'l-mağrib*. çev. Yûsuf Hâdî. Kahire: Dâru's-Sekâfiyye, 2002.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1995.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetu'l-elbâb fi'l-elkâb*. ed. Abdülazîz b. Muhammed Sedîdî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tebstrü'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*. ed. Muhammed Neccâr. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-ayân*. ed. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1971.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî. *Sûretü'l-arz*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1938.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. ed. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-İlmî, 1988.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî. *Tâcü't-terâcim*. ed. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Kahire: Vüzâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-Kavmî, ts.
- İbnü'd-Dübeysî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Saîd b. Yahyâ b. Alî. *Zeylü Târîhi Medîneti's-selâm Bağdâd*. ed. Beşşâr Avvâd. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2006.
- İbnü'l-Esrî, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. ed. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Ârabî, 1997.

Cüveynî'nin (ö. 681/1283) Târîh-i Cihângüşâ adlı eserini tahkik eden İranlı araştırmacı Muhammed Abdülvehhâb Kazvî'nin makalesidir.

Konuyu temelden ilgilendiren bu noksanların yanında bir de maddi hatalar göze çarpmaktadır. Gerek şahıs ve kitap isimlerine gerek makalenin orijinal dili olan Arapçanın gramerine uygun düşmeyen yazım yanlışlıkları bulunmaktadır. Anılan noktalara rağmen, Tâye'nin Mâze ailesinin üyelerini, tarihini, gelişimini inceleyen makalesi, alana ve konuya ilgi duyanlara fayda sağlayacak bir çalışma izlenimi bırakmaktadır.

- İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn Ehrûn (Hârûn-Aaron) el-Malatî. *Târîhu muhtasari'd-düvel*. ed. Anton Yesûfî. Beyrut: Dâru'ş-Şark, 3. Basım, 1992.
- İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İhbârü'l-ulemâ' bi-ahbârî'l-hükemâ'*. ed. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- İmâmü'l-Harameyn Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbü'rî. *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyetî'l-mezheb*. ed. Abdülazîm Dîb. Dâru'l-Minhâc, 2007.
- İstahrî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Şirin Yayınları, 1954.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdillâh. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l- Arabî, ts.
- Kazvîni, Ebü Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd. *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Kazvîni, Muhammed b. Abdülvehhâb. *Havâşî-i Cihâr-i Makâle li'n-Nizâmî el-'Arûzî es-Semerkandî: Ahmed b. Alî (v. 552/1157)*. çev. Abdülvehhâb Azzâm - Yahyâ Haşşâb. Kahire: Matba'atü Lecneti't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1949.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Kureşî, Ebü Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısrî. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts.
- Minhâc-i Sirâc Cüzcânî, Ebü Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed. *Tabakât-ı Nâsirî*. çev. Afâf Seyyid. Kahire: el-Merkezü'l-Kavmî li't-Terceme, 2013.
- Nerşahî, Ebü Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Zekeriyâ b. el-Hattâb b. Şureyh. *Târîhu Buhârâ*. çev. Emîn Abdülmecîd Bedevî. Kahire: Dâru'l-Meârif, 3. Basım, ts.
- Nesefî, Ebü Hafis Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî. *el-Kand fi zikri 'ulemâ'i Semerkand*. ed. Yûsuf Hâdî. Tahran: Mir'âtü't-Türâs, 1999.
- Oruç, Muhammed Ferruh. *Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi Ekolleşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği*. İzmir: İzmir Kâtib Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Özbayraktar, Aykut. "Mahmud Târâbî İsyanı (1238)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* 84 (2017), 211-225.
- Riyâzîzâde, Abdüllatîf b. Muhammed. *Esmâ'ü'l-kütübi'l-mütemmim li-Keşfi'z-zunûn*. ed. Muhammed Altuncî. Dîmaşk: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1983.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebü Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. ed. Ahmed Arnaût - Mustafâ Türkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. 13 Cilt. Haydarâbad: Meclisü Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1962.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Müntehab min Mu'cemi şüyûhi Ebî Sa'd es-Sem'ânî*. ed. Muvaffak b. Abdullah. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 2. Basım, 1996.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-kebîr*. ed. Münîre Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: Dîvânü'l-Evkâf, 1975.
- Şensoy, Sedat. "Ta'likât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/508-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Tarsûsî, Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed. *Tuhfetü't-Türk fîmâ yecibü en yu'cele fi'l-mülk*. ed. Abdülkerîm Muhammed Mutî' Hamdâvî, ts.
- Uygur, Abdulhalik. "Tahkîku Kitâbi Mesâilî's-süyû' li's-Sadrişşehîd". *İslam Araştırmaları Dergisi* 47 (2022), 145-179.
- Yazıcı, Tahsin. "Lübâbü'l-elbâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/241-242. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdırrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. ed. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1993.
- Zirikli, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 5. Basım, 2002.